

<http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/167171/1/82-86.pdf>

19. Кочубей Н.В. Синергетические концепты и нелинейные контексты. - Сумы: Университетская книга, 2009. - 236с.

20. Курдюмов, С. П. Синергетика: начала нелинейного мышления / С. П. Курдюмов, Е. Н. Князева // Сайт С. П. Курдюмова [Электронный ресурс]. — 2002. — Режим доступа: <http://spkurdyumov.ru/what/sinergetika-nachala-nelinejnogo-myshleniya>.

21. Лутай В.С. Синергетическая парадигма как философско-методологическая основа решения основных проблем XXI века // Практична філософія. - 2003.- №1 (7). - С.10-38.

22. Манн С. Теория хаоса и стратегическое мышление // Электронный ресурс: Режим доступа: <http://spkurdyumov.ru/what/mann/>

23. Назаретян А.П. Синергетика в гуманитарном знании: предварительные итоги // Общественные науки и современность. - 1997.- №2. - С.91-98.

24. Пригожин И. Философия нестабильности // Вопросы философии. — 1991. — №6. - С.46-52.

25. Предборська І.М. Мінливість, соціум, людина. Монографія / Ірина Михайлівна Предборська. – Суми: Вид-во Слобожанщина, 1995. – 136 с.

21. Predborska I. The Concept of “Multi-Dimensionality” in Social Philosophy // The Proceedings of the Twenty-first World Congress of Philosophy, Vol. 2. - Ankara, 2006. - pp. 17-22.

27. Філософія освіти. Навчальний посібник / За загал. ред. В. Андрущенко, І. Предборської. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 329 с.

Надибська Оксана Ярославівна - доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 1.000.165.6/8(081)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛІБЕРАЛЬНОГО ТА РОМАНТИЧНОГО НАПРЯМКІВ В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРІОРИТЕТІВ

В статті йдеться про ліберальну та романтичну складові в розвитку української системи пріоритетів.. Окреслено основні контури двох підходів до проблеми матеріальних та духовних пріоритетів, визначено як саме вони виявляються у вітчизняному ціннісному просторі.

Доведено, що обидва напрямки ми бачимо в історії української духовної культури, витоки обох ми можемо прослідкувати від моменту оформлення специфічних особливостей української свідомості, з XVII століття, через період національного ренесансу XIX ст. та період створення сучасної української державності. Обидва напрямки мають як позитивний зміст, так і приховано небезпечні тенденції.

Ключові слова: система пріоритетів, соціальні пріоритети, матеріальні та духовні пріоритети, лібералізм, романтизм.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЛИБЕРАЛЬНО И РОМАНТИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ В РАЗВИТИИ УКРАИНСКОЙ СИСТЕМЫ ПРИОРИТЕТОВ

В статье говорится о либеральной и романтической составляющей в развитии украинской системы приоритетов. Определены основные контуры двух подходов к проблеме материальных и духовных приоритетов, определено как именно они проявляются в отечественном ценностном пространстве.

Доказано, что оба направления мы видим в истории украинской духовной культуры, истоки обоих мы можем проследить с момента оформления специфических особенностей украинского сознания, с XVII века, через период национального ренессанса XIX в. и период создания современной украинской государственности. Оба направления имеют как положительное содержание, так и скрытые опасные тенденции.

Ключевые слова: *система приоритетов, социальные приоритеты, материальные и духовные ценности, либерализм, романтизм.*

INTERPRETATION OF LIBERAL AND ROMANTIC DIRECTIONS IN DEVELOPMENT OF UKRAINIAN PRIORITY SYSTEM

The article deals with the liberal and romantic constituents of the development of the Ukrainian system of priorities. The main contours of the two approaches to the problem of material and spiritual priorities are outlined, it is determined how exactly they are manifested in the domestic value space.

It is proved that we can see both directions in the history of Ukrainian spiritual culture, we can trace the origins of both of them from the moment of the formatting of specific features of Ukrainian consciousness from the seventeenth century through the period of the national renaissance of the nineteenth century. and the period of creation of modern Ukrainian statehood. Either directions have both positive content and covertly dangerous tendencies.

Key words: *system of priorities, social priorities, material and spiritual values, liberalism, romanticism.*

Постановка проблеми. В розвитку української системи пріоритетів в останні два десятиліття ми можемо умовно виділити два напрямки інтерпретації ролі духовних та матеріальних пріоритетів – позначимо їх як романтичний та ліберальний. Обидва напрямки можна простежувати з XIX століття, з моменту становлення національно-свідомої інтерпретації особливості буття українського народу, але коріння цих напрямків сягає якнайменше ранньомодерної доби, коли річпосполита політична свідомість, реформаційні впливи, оформлення греко-католицької церкви та української системи освіти створили особливий ментальний напрямок, в якому тісно переплелися уявлення про матеріальні та духовні спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти розробки і реалізації ідей лібералізму досліджено у наукових працях таких учених, як Джон Кеннет Гелбрейт, Джон Роулз і Ральф Дарендорф, Михайло Драгоманов, Богдан Кістяківський. Щодо пріоритету романтичний цінностей, то тут теоретичні розроки належать Тарасу Шевченку, Дмитру Донцову, В'ячеславу Липинському, а також іншим представникам національного та консервативного руху.

Метою даної статті є дослідження ліберальної та романтичної складової в розвитку української системи пріоритетів.

Виклад основного матеріалу. Позначені напрямки в розвитку системи пріоритетів

(ліберальний та романтичний) носять умовний характер. Той напрямок, що його визначаємо як ліберальний, в контексті даного дослідження трактуватиметься як такий, де надається перевага матеріальному факторові і де вбачається механізм вирішення питань національного будівництва в створенні матеріального благополуччя. Опозиційний йому напрямок в механізмі оформлення системи пріоритетів це той, де надається перевага духовному на протигагу матеріальному. Його нами пропонується визначити як романтичний. Спробуємо окреслити основні контури двох даних підходів до проблеми матеріальних та духовних пріоритетів, визначити як саме вони виявляються у вітчизняному ціннісному просторі.

Вихід України зі складу Радянського Союзу актуалізував ліберальні настанови. Здавалося, якщо здобуття Україною державної незалежності вже стало доконаним історичним фактом, слід звернутися до розбудови матеріального благополуччя, що в радянські роки відсувалося на другий план, що, в свою чергу, сприятиме розв'язанню питань національного будівництва.

Класичний лібералізм інакше називають економічним, адже він вперше в історії людства вивів право власності на першорядний рівень людських цінностей та позначив безпосередній зв'язок між матеріальним благополуччям та прогресивним розвитком суспільства. Вільне приватне підприємство є ідеалом цієї форми лібералізму, адже саме в розвиткові вільного підприємництва ідеологи лібералізму вбачали необхідну передумову реалізації прав людини.

В післявоєнні часи лібералізм переживає своє друге народження, що призвело до появи так званого соціал-лібералізму, що стверджує, що найкращим захистом від тоталітаризму є економічно благополучне і освічене населення, яке володіє широкими громадянськими правами. Представники цієї течії, такі як Джон Кеннет Гелбрейт, Джон Роулз і Ральф Дарендорф, вважали, що для зростання рівня особистих свобод необхідно навчати освіченому користуванню ними, а шлях до самореалізації лежить через освоєння нових технологій.

У повоєнні роки значна частина теоретичних розробок в царині лібералізму була присвячена питанням вивчення суспільного вибору та ринкових механізмів для досягнення «ліберального суспільства». Одне з чільних місць у цій дискусії посідає теорема Ерроу. Теорема Ерроу (чи парадокс Ерроу) була сформульована в 1951 році американським економістом Кеннетом Ерроу. В ній обстоюється неможливість «колективного вибору»: не існує такої процедури упорядкування суспільних уподобань, яка визначена для будь-якої комбінації переваг, не залежить від індивідуальних переваг щодо сторонніх питань, вільна від нав'язування однією людиною свого вибору всієї громади і задовольняє принципом Парето (тобто, те, що оптимально для кожного індивіда, має бути і найбільш бажаним для всього суспільства).

Наслідком розгортання цієї теореми є ліберальний парадокс, згідно з яким неможливо розробити універсальну і справедливую демократичну процедуру, яка була б сумісна з необмеженою свободою особистого вибору. Такий висновок означає, що в чистому вигляді ні ринкова економіка, ні економіка добробуту не є достатніми для досягнення оптимального суспільства. Тим більше, що зовсім не ясно, що саме позначається терміном «оптимальне суспільство», а всі спроби таке суспільство побудувати кінчалися поразкою або катастрофою (СРСР, Третій рейх). Іншим виміром цього парадоксу є питання пріоритетності точного проходження процедур або рівності у правах для всіх учасників. Поняття власності, як вже було сказано, є головним поняттям теорії лібералізму. При цьому лібералізм, спираючись на невід'ємне право власності, не пропагує анархії в майнових відносинах. Це не відмова від будь-якого свідомого планування. Це заперечення права держави втручатися у відносини власності, що найбільш актуалізують поняття захисту прав власності.

Українська культура має серйозне коріння сприйняття матеріального фактору як значущої складової системи пріоритетів. Нагадаємо, що в XVI ст. Україна опинилася в зоні

впливу протестантизму, й відтоді протестантська етика залишається значущою складовою духовного простору України. Положення відомої роботи Макса Вебера щодо зв'язку протестантської етики та духу капіталізму можна сміливо ілюструвати українським матеріалом. Протестантська етика передбачає особливу увагу до матеріального успіху, вбачаючи в ньому ознаку правильно обраного шляху, правильно зрозумілої волі Божої.

В цьому контексті слід зауважити, що саме особливі, власне українські тенденції духовного життя після входження України до складу Російської імперії, були уневажені. Тому, значною мірою саме ці, спрямовані на трудову етику та святість власності, парадигми розвитку української свідомості трактувалися імперією як неактуальні. В наші часи спостерігається, швидше, протилежна тенденція – бажання перекласти відповідальність за своє матеріальне буття на якусь структуру (державу чи міжнародне співтовариство) переважає в сучасному українському суспільстві. Звернення до згаданих складових традиційної української системи пріоритетів в цьому дослідженні не є випадковим – здається, що повернення та актуалізація засад трудової етики в масштабах всієї сучасної української свідомості відіграло б позитивну роль в виході України з перманентного кризового стану, в якому вона перебуває багато років.

Лібералізм як пріоритетне явище громадського розвитку не з'явився в українській свідомості наприкінці існування радянської влади. Ще у XIX столітті з'явилися ліберальні ідеї в творах Михайла Драгоманова, Богдана Кістяківського. Михайло Драгоманов органічно включав досвід європейського ліберального бачення світу в оптику українського майбутнього.

Бачення прав людини Богданом Кістяківським відрізнялося увагою до соціальних прав, а саме до того, що теоретик називав «правами на гідне існування». Ми нагадуємо про ці акценти в контексті нашого дослідження вкоріненості матеріальної складової в ціннісний каркас української свідомості. З вищесказаного випливає висновок, що напрямок в розумінні матеріальної складової ціннісної системи, який ми вище позначили як ліберальний, є притаманним українській теорії з моменту усвідомлення необхідності опису та осмислення власне українського політичного шляху.

Водночас, паралельно з вкоріненням «ліберального» підходу до розподілу матеріальних та духовних цінностей формувалася й позиція, що віддавала перевагу суто духовному чиннику. Так, наприклад, Дмитро Донцов вважав, що для перемоги національної ідеї творча меншість має відкинути «всі ці лібералізми, демократизми, соціалізми, пацифізми» та згуртувати націю навколо одного ідеалу. Цей підхід вище позначений нами як романтичний. Такий варіант розуміння будівництва системи пріоритетів передбачає орієнтацію винятково на всеохоплююче збереження духовного ідеалу як єдиної умови національного існування та будівництва.

З часів формування романтичного ідеалу в українській свідомості XIX ст. духовна спрямованість української нації вважається навіть національною особливістю, що відрізняє українців від, скажемо, спрямованих на розвиток матеріального начала європейців. Згадаймо палкі заклики представників українського Відродження XIX ст., в яких не зрідка лунало пристрасне попередження стерегтися холодного духу західної гонитви за прибутком, що може вбити тендітну душу українського народу. Стерегтися ліберальних цінностей та впливу Заходу закликали й Дмитро Донцов й В'ячеслав Липинський, а також інші представники національного та консервативного руху. Достатньо згадати у цьому контексті заклики Тараса Григоровича Шевченка проти надмірного захоплення панславістськими цінностями – понад усе треба дбати про інтереси рідного народу, а для вас цікавіші проблеми всіх інших!

Звинувачення Європи як такої, що керується виключно матеріальними пріоритетами, вкорінені в українську суспільну свідомість. На це звертає увагу відома дослідниця та публіцист Оксана Пахльовська, виділяючи дві основні тенденції в розумінні ролі Європи в сучасному українському менталітеті. Європа виявляється звинуваченою в цинічному

відштовхуванні України. Якщо в лави ЄС було прийнято Румунію та тільки-но створене Косово, а Україну не було, отже Європа завинила перед Україною [3, 596]. Оксана Пахльовська називає таку позицію відмовою від відповідальності за власну долю, але зараз йдеться про фіксацію головних ліній відношення до Європи як осередку матеріальних пріоритетів. Існуюча тенденція звинувачення Європи базується саме на описанні її як осередку матеріального інтересу, який душить будь-який живий рух.

Що ж є складовими того конгломерату пріоритетів, що ми умовно позначили як романтичний? По-перше, це впевненість в тому, що українська свідомість будується на докорінно інших орієнтирах, ніж у світі матеріального благополуччя. Тут можна провести певні паралелі з подібною позицією, що формується в російській свідомості. Відома теза про загадкову російську душу теж містить впевненість в тому, що система істинних пріоритетів базується виключно на системі духовних цінностей. Подекуди ця впевненість доходить до повного відштовхування матеріального як другорядного, апології юродства, байдужості до облаштування життя.

Українська система пріоритетів в своєму романтичному варіанті, спрямованому на духовні цінності, має власні характеристики, що не можуть бути зведені до якоїсь іншої системи. Спробуємо це продемонструвати.

На формування згаданого романтичного ідеалу помітно вплинув багаторічний досвід колоніального буття. Виключність з реального історичного процесу формує особливе коло розуміння сенсу власного життя, на особливості якого неодноразово звертали увагу дослідники розвитку української національної свідомості. Відома дослідниця та публіцист Оксана Забужко вважає за можливе констатувати навіть подвійну колоніальність української культури – знаходячись в колоніальній залежності від імперії, Україна перебувала одночасно й за «залізною завісою», що відділяла саму імперію від решти світу. Звідси й особливе ставлення до традиції, до свого минулого, ревниве бажання зберегти особливості власного способу життя. Таке вимушене бажання будувати свою систему пріоритетів на єдиному доступному бутті – історичному – породжує особливе ставлення до цінностей історичного минулого та особливе сприйняття часу. Про обидві вказані риси треба сказати окремо.

Відсутність власної держави та наявність славетних сторінок в минулому спрямовує систему пріоритетів вбік захисту історичної пам'яті. На цьому будувалися особливості української національної свідомості ще в XVII ст., коли сформувалося власне українське розуміння свого буття в історії. Перші проекти політичного самовизначення України були збудовані саме на звеличенні історичного досвіду. Так, трактат Захарії Копистенського «Палінодія или Книга оборони» (1621 р.) описав історичне минуле Києва як столиці не тільки України, а і всього східного православного світу. Традиційно атрибутований Йову Борецькому меморіал «Protestacja» (1621 р.), написаний у формі звернення новопоставлених православних ієрархів до короля, містить обґрунтування правомірності власних дій славетним минулим Київської Русі. А в так званому «Густинському літопису», першому узагальнюючому творі з історії України-Русі, що його, гіпотетично, уклав Захарія Копистенський між 1624–1627 рр., об'єднується світська та агіографічна історія Русі для ствердження самодостатності православ'я в бутті руського народу. Від «Палінодії» Захарії Копистенського йде і перша спроба перекинути місток між прадавніми вольностями княжої Русі та річпосполитим сьогоденням. Саме тут було вперше сформульовано ідею добровільного приєднання Русі до Корони Польської і Великого князівства Литовського. Прямим продовженням цієї ідеї стала концепція Речі Посполитої як держави не двох, а трьох народів, що було проголошено вже 1623 р. Звісно, це було ідеологічним конструктом – ніколи Річ Посполита не була державою трьох народів, і навіть на Люблінському сеймі питання про третій народ не було поставлене. Але цей конструкт відображає усвідомлення необхідності політичного самовизначення.

Прихильність до історичних цінностей, як виявляється, може стати причиною

перетворення історичної свідомості на філологічну, отже історична свідомість передбачає здатність активно брати участь в процесі історичного руху, творити історію власноруч. Відтак, слід констатувати формування свого роду філологічного «симулякру» в українській свідомості. Ми дозволяємо собі використання цього дещо анахронічного поняття, адже в сучасній українській культурі, на жаль, продовжує існувати та ж сама світоглядна настанова.

Комплекс духовних пріоритетів України включає особливе ставлення до традиції та історичного минулого, що має як позитивні, так і негативні складові. Зворотним боком названих пріоритетів стають свідоме відсторонення від іноземного, активного економічного життя та інколи міста як носія негативних тенденцій. Як зауважувала Соломія Павличко, «у європейських літературах урбанізм... асоціюється з модернізмом. В українській, де перетворення сільської культури в міську ніколи остаточно не завершилося, ставлення до міста стало лакмусом позиції митця, а дискурс міста позначений глибоким та болісним конфліктом» [2, с.210.]. Місто є символом певного типу свідомості, пояснює дослідниця. «В українській літературі з її закомплексованістю на народі, природній сільській людині, звернення до міста відбувалося особливо повільно та невпевнено. Мовно й соціально місто завжди було ворожим українцю» [2, с.210.]. Аналізуючи мотиви української літератури 20-х років XX ст., Соломія Павличко констатує постійну присутність мотиву смерті міста в українській літературі першої половини XX століття.

В наш час образ України в європейському просторі набуває позитивних рис саме завдяки сплескам духовної складової системи пріоритетів. Можна згадати того самого Проспера Меріме та його читачів, що в XIX ст. захоплювались свобідним духом українського козацтва, що відрізняє шляхетних українців від занурених в гроші та кар'єру європейців. Таке сприйняття українського народу збереглося в європейській свідомості, що ми бачимо у сплесках інтересу до України в останнє десятиліття.

Хотілося б в цьому контексті звернути увагу на те, що Оксана Пахльовська, що ставить духовні пріоритети на перший план, і саму Європу бачить саме в вимірі цінностей, серед яких духовні пріоритети займають перше місце. Визначаючи, чим саме є Європа, Оксана Пахльовська зазначає, що, говорячи про процес євроінтеграції, зазвичай звертаються до економічних реформ. Але ж «первинною базою формування ЄС є ЦІННОСТІ. Саме ті демократичні цінності, які народилися та розвивалися в глибинах європейської культури – від античності до сьогодні...» [3, с.602].

Оцінка власного простору починає будуватися від тої самої платформи, що традиційні для української свідомості звинувачення Європі в матеріальному спрямуванні. Так, говорячи про європейське самовизначення України, Оксана Пахльовська звинувачує українській політикум саме в захопленні матеріальними пріоритетами. Дослідниця звинувачує українській олігархат в тому, що він бачить «Європу виключно як таку собі гігантську фіолетову корову Milka для доїння валюти» [3, с.598]. В хитаннях між «евроскепсісом» та «евроромантикою» йдеться не про економічні питання, наголошує Оксана Пахльовська. Йдеться про параметри моральні та культурні. «Історично одним з найважливіших компонентів європейської ідентичності є присутність волі суспільства, конструктивність, пропозитивність – тобто наявність прагнення народу БУТИ в історії» [3, с.598]. Європейська культура гранично антропоцентрична на відміну від етатоцентричних (державоцентричних) культур (азійські країни в цілому). Таким чином, в даному випадку аналізу європейської спрямованості України саме духовні пріоритети виступають найголовнішими. Можливість встати на шлях євроінтеграції, завважає дослідниця, залежить від самої України – від «обсягу її видимих, а особливо прихованих моральних ресурсів» [3, с.598].

Якщо ми придивимось до стану розподілу ліберальних та романтичних пріоритетів в повсякденній свідомості нашого сучасного співвітчизника, ми побачимо дивне сполучення матеріального та духовного спрямування пріоритетів, в якому бачимо вплив радянської

системи пріоритетів та намагання побудувати нову систему цінностей. Наприклад, згідно результатам загальнонаціонального опитування населення України, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» 2016 року [1], практично порівну розділилося число опитаних щодо матеріальних та духовних пріоритетів. Біля 32.7 % опитаних впевнені, що «Звичайно, важливими є і свобода, і достаток, однак в обмін на власний добробут я готовий поступитися державі часткою своїх прав та громадянських свобод». Водночас 33 % опитаних твердять, що «Звичайно, важливими є і свобода, і достаток, однак заради особистої свободи та гарантій дотримання всіх громадянських прав я готовий терпіти певні матеріальні труднощі». А 34.3 % вагаються з відповіддю.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що в системі соціальних пріоритетів ліберальна та романтична складові присутні, напевно, в однаковій мірі, однак, на рівні усвідомлення власних пріоритетів (а також на рівні сприйняття України ззовні, з позиції європейського простору) переважають саме духовні. Розглядаючи існуючу систему пріоритетів, ми умовно позначили дві течії в системі пріоритетів, що концентрують полюси матеріальних та духовних пріоритетів, відповідно ліберальну та романтичну. Повторимося, вибір термінів є умовним. «Ліберальний» напрямок включає впевненість в священному праві власності, будуючи всю систему соціальних прав людини саме на недоторканості власності та свободи конкуренції. «Романтичний» напрямок включає орієнтацію на традиційні образи славетного минулого, честь, гідність, відторгнення грубого матеріального інтересу на користь багатому духовному життю.

Обидва напрямки ми бачимо в історії української духовної культури, витoki обох ми можемо прослідкувати від моменту оформлення специфічних особливостей української свідомості, з XVII століття, через період національного ренесансу XIX ст. та період створення сучасної української державності. Обидва напрямки мають як позитивний зміст, так і приховано небезпечні тенденції. Так, матеріальний напрямок системи соціальних пріоритетів відповідає тенденції виходу з соціалістичного простору, створює передумови для утвердження ідеї прав та свобод людини, без яких неможливо будівництво нормального сучасного суспільства. Однак надмірне захоплення ліберальними пріоритетами перекидає уявлення про сутність людського існування та, власне, підсилює процеси ентропії в суспільстві.

Духовні пріоритети створюють каркас традиційної української системи пріоритетів. Вони настільки міцно входять до образу української культури, що саме вони створювали привабливий образ України в європейському просторі як в часи романтичних національних відроджень, так і в роки незалежності України. Як і матеріальна складова, духовна частина системи соціальних пріоритетів має як позитивну, так і негативну сторони. Надмірне захоплення традиційними образами культури, небажання включитись до активного перебудовування суспільства, страх втратити власну ідентичність в процесі модернізації, можуть гальмувати процес розвитку суспільства та виходу зі стану стагнації, що залишилася Україні в спадок від радянського минулого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Громадська думка населення України [Електронний ресурс] : матеріали опитування, (Київ, 2016 р.) / фонд « Демократичні ініціативи ». – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/poll>. – Назва з екрана.
2. Павличко С. Теорія літератури [Текст] / С. Павличко. – К. : Основи, 2002. – 680 с.
3. Пахльовська О. Ave, Europa ! [Текст] / О. Пахльовська. – К. : Пульсари, 2008. – 656 с.